

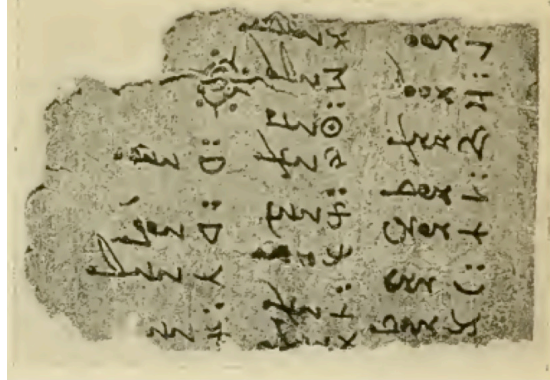
Eski Türk Yazıtları ve Sonrası

Mehmet ÖLMEZ
(İstanbul)

Moğolistan'da bulunan runik harfli Eski Türk Yazıtları ses, söz ve yapı (fonetik, leksik ve morfolojik) bakımından, hatta imla bakımından kendisinden bir sonraki yazı dilinden belirli farklılıklar gösterir.

II. Doğu Türk Kağanlığı'ndan ve Uygur Bozkır Kağanlığı'ndan kalma yazıtlar ile Eski Uygurca metinler arasında uzun süreli bir zaman dilimi, bir boşluk vardır. Ancak bu boşluğa rağmen Moğolistan'daki Türk yazı sistemi, imlası İpek Yolu bölgesine göç eden Uygurlarca unutulmamış, aynı yazı ve imla sürdürülmüştür. Ayrıntılar için *Runik Harfli Eski Türk yazıtları* adlı kitaba bakılabilir (yayına hazırlayan: M. Ölmez, İstanbul 2010 b). Burada yalnızca runik Türk yazısının İpek Yolu Uygurlarınca ne kadar yakından bilindiğini göstermek için aşağıdaki parçaya bakabiliriz. Le coq'un Turfan'da (İdiqut Şehri "Hoço") bulunduğu bu parça 19 adet runik harfi ve bunların Ma ni harfleriyle karşılığını

içermektedir (yazma parçasının bulunduğu dönem aldığı numara: T II T 20 ve bugün Museum für Indische Kunst / Berlin Hint Sanatı Müzesi'ndeki numarası: MIK III 34b):¹

¹ Albert August von Le Coq, "Köktürkisches aus Turfan (Manuskriptfragmente in köktürkischen 'Runen' aus Toyoq und Idiqt-Schähri [Oase von Turfan])". *Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse*, 1909/41: 1047-1061; alfabenin izahı için bak. s. 1050-1052.

	7.	6.	5.	4.	3.	2.	1.	
Köktürkische Runen	𐰇 :	𐰆 :	𐰅 :	𐰄 :	𐰃 :	𐰂 :	𐰁	
Manich. Transkription (oder Name?)								
Aussprache	<i>iy</i>	<i>it</i>	<i>ag</i>	<i>ip</i>	<i>iç</i>	<i>an</i>	<i>up</i> ^{*)}	
Lautwert nach THOMSEN	<i>y, i^{**})</i>	<i>t^z</i>	<i>k^z</i>	<i>p</i>	<i>iç</i>	<i>n^t</i>		
	15.	14.	13.	12.	11.	10.	9.	8.
Köktürkische Runen	𐰏 :	𐰎 :	𐰍 :	𐰌 :	𐰋 :	𐰊 :	𐰉 :	𐰈
Manich. Transkription								
Aussprache	<i>as</i>	<i>ält</i>	<i>änd</i>	<i>äng</i>	<i>az</i>	<i>iy</i>	<i>äng</i>	<i>ad</i>
Lautwert nach THOMSEN	<i>s^t</i>	<i>ld</i>	<i>nd</i>	<i>g (g^z)</i>	<i>z</i>	<i>i</i>	<i>n(ng)</i>	<i>d^z</i>
					19.	18.	17.	16.
Köktürkische Runen					𐰑 :	𐰐 :	𐰏 :	𐰎
Manich. Transkription								
Aussprache					<i>ai, ay</i>	<i>iq (q^z)</i>	<i>al</i>	<i>an</i>
Lautwert nach THOMSEN					<i>j^t</i>	<i>q</i> devant ou après <i>y^{**})</i>	<i>l^z</i>	<i>n^z</i>

Tablo: Le Coq, s. 1050⁷ye göre runik harfler ve Mani yazısındaki karşılıkları

Kağıda yazılı, Turfan bölgesinde bulunan fragmanları değerlendiren Le Coq, burada yazıtlarda görülmeyen ve *u/o* sonrası *p* değeri taşıyan 𐰁 işareti de değinir (örneğin *tutup* ve *bolup* sözlerinde).

Yapım eklerinden bir örnek: Yazıtlara ait unsurlar özellikle ilk dönem Uygur metinlerinde, Maniheist Uygur metinlerinde ve Maitrimisimit gibi Buddhist metinlerde görülür. Örneğin, hacmi ile kıyaslandığında, yazıtlarda sıkça karşılaştığımız *-sIk* eki Uygur metinlerinde çok sık görülmez.² Erdal, *-sIk* ekinin yazıtlardan sonra Maniheist Uygur metinlerinden Huastuanift'te, *k ~ g* ayrımının gözetildiği Mani harfli yazmada *-sXg* olarak da görüldüğünü

² M. Erdal bu ekin çoklu/dörtlü olduğunu olduğunu, yalnızca *-sık/-sik* değil, yuvarlak ünlülerle beraber *-suk/-sük* şekillerinin de bulunduğunu belirtir, § 3.284, s. 301.

(*alkan-sıg* 210, *kigür-süg* 229, *sözleme-sig* 295 ve *işleme-sig* 297), ancak aynı yazmada *-k*'li (*añçola-sık* 222 ve 248, *olor-suk* 246 and 273) örneklerin bulunduğunu da belirtir. M. Erdal'ın numaralandırmasından farklı olarak Huastuanift'teki örnekleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- [267] *nomka kigürsüg törö*
 [284] *vuş(a)nti olursug törö*
 [311] *y(i)mki olursug törö*
 [248] *alkansıg törö* (L 210; SPb 96-97)
 [333-334] *näçä sözlämäsıg irinçülüg söz*
 [335] *işlämäsıg iş*

Sözvarlığı 10 000'e yaklaşan Uygurca metinlerde bu ekin kullanımı çok yaygın değilken sözvarlığı ancak 1000 civarında olan yazıtlarda sıklıkla karşımıza çıkar.³

türük bodun tokurkak sän, aç-sık to-sık ömüz sän “(Ey) Türk halkı sen çok tokgözlüsün; açlığı (acıkacağı) tokluğu (doyacağı) düşünmezsin” (KT G 8)⁴

türük bodun tokurkak sän açsar to-sık ömüz sän bir todsar aç-sık ömüz sän “(Ey) Türk halkı! Sen kendini hep tok sayarsın, acıkırsan doyacağını düşünmezsin; bir (de) doyarsan acıkacağı düşünmezsin” (BK K 6)

ol sabıg eşidip tün udı-sık+ım kälmedi küntüz olor-sık+ım kälmedi “O haberi işitince, gece uyuyasım gelmedi, gündüz oturasım (dinlenesim) gelmedi” (T 12)

türük bodun tirip il tut-sık+işin bunta urtum yanılıp öl-sık+işin yämä bunta urtum “(Ey) Türk halkı! Hayatta kalıp (nasıl) devlet sahibi olacağını buraya kaydettim, yanılıp (nasıl) öleceğini (de) buraya kaydettim” (KT G 10-11)

kün tug-sık “gün doğusu, gün doğar tarafı” (KT G 2, vb.), *kün tug-sık+ı* ay. (O ön 2)

kün bat-sık “gün batısı, gün batar tarafı” (KT K 12), *kün bat-sık+ı* ay. (KT G 2, vb.)

³ Örneklerin tamamı hocam T. Tekin'in gramerinden alınmış olup transkripsiyon ve okuyuş alıntı yapılan kaynağa aittir (bak. Kaynaklar, OTG).

⁴ M. Erdal, T. Tekin'ce *tosık* okunan sözcüğü düzlük-yuvarlaklık uyumuna, Talat Beyin deyimiyile “dudak çekimi”ne uyarlayarak *to(s)suk* şeklinde okur. Doğrusu da böyle olsa gerek. Ancak (*s*) hakkında bir açıklama yer almaz, düşünülen gelişme acaba **todsuk* >> **tossuk* > *tosuk* mudur?

il tut-sık yir ötükän yış ärmiş “Devlet kurulacak yer (devlet sahibi olunacak) yer Ötüken dağları imiş” (KT G 4)⁵

türük bodun öl-sik+ig “(Ey) Türk halkı, mutlak öleceksin!” (KT G 6)

biryä çogay yış tögültün yazı konayın tisär türük bodun öl-sik+ig “Güneyde Çogay dağları ve Tögültün ovasına yerleşeyim der isen, (ey) Türk halkı, mutlak öleceksin!” (KT G 6-7)

türük bodun öl-sik+iñ “(Ey) Türk halkı, mutlak öleceksin!” (BK K 5)⁶

Sözvarlığından örnekler: Bozkır halkı olan ve kendilerine özgü yarı-göçebe bir hayat süren Türkler “deve”yi hiç bir zaman yanı başından eksik etmemiştir. Bu sebeple de runik harfli yazıtlarda en az bir kaç kez *teve* “deve” sözüyle karşılaşırız.⁷ Öte yandan hacmi çok geniş olan Uygurca metinlerde *teve* “deve” sözüne çok seyrek rastlanır. Gerçekte devenin kullanımını, deveden yararlanma Türklerin İpek Yolu’na göç etmeleriyle bitmemiştir. Ancak Eski Uygur edebiyatına ait eserlerin büyük çoğunluğu Hint dillerinden komşu dillere (Tohar, Çin vb.) yapılan çevirilere ve buradan da Uygurcaya yapılan çevirilere dayanmaktadır. Hint coğrafyasında az bilinen “deve”ye Buddhist metinlerde, dolayısıyla Uygur metinlerinde de çok sık rastlanmaz. Karşımıza çıkan örneklerin yer aldığı metinlerin çoğu da Buddhist külliyat, *Tripitaka* dışı eserlerdendir.⁸ Cüsseli bir hayvan söz konusu olduğunda, Buddhist kültür çevresinde en çok kullanılan hayvan “fil”dir. Yazıtlarda *arslan*, *bars* “kaplan” gibi güç sembolü hayvanların adlarına da rastlanmaz. Moğolistan ile sınırlı yazıtlarda *bars* yalnızca *bars yıl* “kaplan yılı” (Taryat, Batı 2) ve kişi adıyla (*bars beg* KT Doğu 20) ilgili kullanımlarla sınırlıdır.

Yine yazıtlarda görülen ve askerî bir unvan olan *çavış* sözüne de dinî içerikli Uygur metinlerinde rastlamayız.⁹ benzer şekilde yine bozkır savaşçılarının diline, kültürüne ait olan *balbal* sözü de yazıtlardan sonraki dönemlerde karşımıza çıkmaz.

⁵ Buraya kadarki örnekler OTG § 404’ten (s. 166-167) alınmıştır.

⁶ Son üç örnek OTG § 436’dan (s. 185) alınmıştır.

⁷ Sözcüğün *tebi* değil de *teve* okunması gerektiğiyle ilgili olarak bak. Ölmez 2008 ve 2010 a.

⁸ Uygurca metinlerde görülen *teve* için bak. Ölmez 2008, s. 338-339.

⁹ Maniheist Uygur metinlerine yer verilen BT V’te bir kez *çavışl(i)ğ* sözü geçerse de bu *çevış* “hile, aldatma” sözünün art ünlülü şeklidir, krş. BT V 97: *all(i)ğ çavışl(i)ğ* “hileli, sahte, kandırıcı”.

Öte yandan madencilikle yakından ilgili Bozkır Türklerinin yazıtlarında yalın halde, bağımsız bir sözcük olarak “demir” ve “altın” sözlerine rastlamayız. Demiri ve altını çok iyi tanıyan Türklerin yazıtlarında bu sözcükler yalnızca yer adlarında (*Temir Kapıg*, *Altun Yiş* gibi) karşımıza çıkar.¹⁰

Sözvarlığına ait örnekler bu şekilde artırılabilir.

Ses açısından farklar: Yazıtların imlasından hareketle ses özellikleri hakkında konuşmak gerekirse, özellikle ilk dönem Eski Uygurca metinlerden, bu metinlerin özelliğinden farklı olmadığını söyleyebiliriz.

Yazıtların ilk okunuşundan bugüne kadar yaygın olan kanı, yazıtların dilinde söziçi ve sözsonundaki *-b-*, *-b* sesinin Uygurca döneminden itibaren *v*'ye dönüştüğü düşünülür ve runik harfli yazıtlar, kağıda yazılı belgeler bu şekilde transkripsiyonlanırdı. Bu konuda sistemli olarak *v*'yi kullanan Clauson olmuş, son yıllarda da bu konuda onu M. Erdal ve Á. Berta izlemiştir.¹¹

Yazıtlar Türkçesiyle Uygurca arasında görülen “*ny > n, y* değişimi” içinse şu ana kadarki bilgi ve görüşlerimizi geliştirici, düzeltici olması bakımından bak. Röhrborn 1981/1982 ve Türkçe çevirisi 2004.

Kaynaklar ve Kısaltmalar:

Berta, Árpád, 2004: *Szavaimat Jól Halljátok. A Türk és Ujgur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása*. Szeged;

BT V → Zieme

Erdal, Marcel, 2004: *A Grammar of Old Turkic*. Leiden, Boston: Brill.

von Le Coq, Albert August, “Köktürkisches aus Turfan (Manuskriptfragmente in köktürkischen ‘Runen’ aus Toyoq und Idiqut-Schähri [Oase von Turfan])”. *Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse*, 1909/41: 1047-1061.

Ölmez, Mehmet, 2010 a: “Eski Türk Yazıtlarının Yeni Bir yayımı nasıl Olmalıdır”, *I. Uluslararası Uzak Asya’dan Ön Asya’ya Eski Türkçe Bilgi Söleni, 18-20 Kasım 2009, AFYONKARAHİSAR*, EDİTÖRLER:

¹⁰ *temir kapıg* ile ilgili olarak bak. Ölmez 2011/baskıda/in print.

¹¹ Benim de takip ettiğim bu görüş için bak. Ölmez 2010 a.

- DOÇ. DR. CENGİZ ALYILMAZ, YRD. DOÇ. DR. ÖZGÜR AY - YRD. DOÇ. DR. METİN YILMAZ, Afyonkarahisar 2010: 211-219.
- , 2010 b (yayımlayan): *Runik harfli Eski Türk Yazıtları / Old Turkic Runic Inscriptions*, İBB Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, İstanbul.
- , 2011 baskıda / in print: “Eski Uygur ve Çin Kaynakları Işığında Orhon Yazıtlarında Geçen Yer ve Kişi Adları”, *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl // 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, 26-29 Mayıs 2010*, Hacettepe Üniversitesi-Ankara.
- Röhrborn, Klaus, 1981/1982: “Zu einem dialekt-differenzierenden Lautübergang im Altürkischen”, *Materialia Turcica*, cilt 7/8, 1983: 295-305 [“Eski Türkçede Dialektleri Belirleyen Bir Ses Değişimi Üzerine”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 14, 2004: 133-139; Çeviren: Serap Gürcün].
- Tekin, Talat, ³2003: *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul.
- Zieme, Peter, 1975: *Manichäisch-türkische Texte*. Berlin.